

**TA'LIM MUASSASALARINI MOLIYALASHTIRISHDA
OPTIMALLASHTIRISH ZARURATI VA YO'NALISHLARI**

Umarov Avzaljon Yodgorali og'li

Namangan Davlat texnika universiteti

mustaqil izlanuvchisi (PhD)

Ta'lim tizimini moliyalashtirishni optimallashtirish zamonaviy iqtisodiy sharoitda strategik ahamiyat kasb etmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim sohasiga ajratilayotgan mablag'lar hajmi sezilarli darajada oshib, u davlat budjeti xarajatlarining eng yirik yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Xususan, 2025 yil I chorak yakunlariga ko'ra ta'lim xarajatlari 18,5 trln so'mni tashkil etib, 2024 yilning mos davriga nisbatan 15,4 foizga oshgan. Shu bilan birga, ijtimoiy xarajatlar tarkibida ta'lim ulushi qariyb 46 foizni tashkil etgani mazkur sohaning ustuvorligini yaqqol namoyon etadi. Biroq moliyaviy resurslarning ko'pligi ularning samarali ishlatilayotganini anglatmaydi, aksincha, optimallashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

2020–2025 yillar davomida ta'lim tizimi ko'laming keskin kengayishi moliyalashtirish mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni talab qildi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 2020 yildagi 17,9 mingdan 2024 yilga kelib 38,0 mingdan oshib, 111 foizga ko'paydi. Shu davrda bolalarni qamrab olish darajasi 50,9 foizdan 72,4 foizga yetdi. Bu esa davlat budjetiga tushadigan yukni oshirgan holda, mavjud moliyalashtirish modelining uzoq muddatli barqarorligini shubha ostiga qo'ymoqda. Ayniqsa, nodavlat sektor ulushining ortib borishi moliyalashtirishda yangi mexanizmlarni – subsidiya, vaucher va davlat-xususiy sheriklik asosidagi yondashuvlarni keng qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida ham demografik bosim ortib bormoqda. 2021/2022 o'quv yilida 6,3 mln nafar o'quvchi ta'lim olgan bo'lsa, 2025/2026 o'quv yiliga kelib bu ko'rsatkich 6,87 mln nafarga yetdi. Maktablar soni ham 10,2 mingdan 11,1 mingga ko'paydi. Bunday o'sish sharoitida an'anaviy smeta asosidagi

moliyalashtirish tizimi samaradorligini yo'qotmoqda. Shu sababli bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajatlar asosida moliyalashtirish, sinflar to'ldirilganlik darajasi va hududiy ehtiyojlardan kelib chiqib resurslarni qayta taqsimlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta'lim tizimida ham keskin kengayish kuzatildi. Oliy ta'lim muassasalari soni 2020 yildagi 127 tadan 2024 yilda 222 taga yetdi, ya'ni 74 foizga oshdi. Talabalar soni esa 441,8 ming nafardan 661,8 ming nafarga ko'paydi. Natijada oliy ta'lim bilan qamrov darajasi 47,7 foizga yetdi. Bu ijobiy ko'rsatkich bo'lishiga qaramay, moliyaviy resurslar sifatidan ko'ra ko'proq miqdoriy kengayishga yo'naltirilayotgani kuzatiladi. Shu bois optimallashtirish doirasida mablag'larni ilmiy infratuzilma, professor-o'qituvchilar malakasi va innovatsion faoliyatga yo'naltirish zarur.

Ta'lim xarajatlari tarkibini tahlil qilish optimallashtirishning asosiy rezervlarini aniqlash imkonini beradi. Xalqaro tahlillarga ko'ra, O'zbekistonda ta'lim xarajatlarning 80 foizdan ortig'i ish haqi to'lovlariga to'g'ri keladi. Bu esa boshqa muhim yo'nalishlar, xususan, infratuzilma, texnik ta'minot va ta'mirlash ishlari uchun mablag'lar yetarli emasligini anglatadi. Demak, optimallashtirishning asosiy yo'nalishi ish haqi qisqartirilishi emas, balki ortiqcha ma'muriy xarajatlar va samarasiz boshqaruv bo'g'inlarini kamaytirish hisobiga resurslarni qayta taqsimlashdan iborat bo'lishi kerak.

Hududlar o'rtasidagi tafovutlar ham moliyalashtirish tizimini takomillashtirishni talab etadi. Ayrim hududlarda bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajatlar boshqa hududlarga nisbatan 70 foizgacha farq qilishi aniqlangan. Bu esa moliyalashtirishni teng taqsimlash emas, balki ehtiyojga asoslangan holda tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, normativ-per-kapita moliyalashtirish tizimini hududiy koeffitsiyentlar bilan boyitish muhim hisoblanadi. Kapital va joriy xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash ham dolzarb masalalardan biridir. So'nggi yillarda kapital xarajatlar ulushi pasayib, asosiy e'tibor joriy xarajatlarga qaratilgan. Bu esa uzoq muddatda infratuzilmaning eskirishi va ta'lim sifati pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli

optimallashtirish jarayonida kapital qo'yilmalar va joriy xarajatlar o'rtasida muvozanatni tiklash zarur. Shu bilan birga, ta'lim tizimida o'rtacha ish haqi darajalarining farqlanishi ham resurslarni qayta ko'rib chiqishni talab etadi. 2025 yil holatiga ko'ra, oliy ta'limda o'rtacha ish haqi 9,5 mln so'mni tashkil etsa, maktabgacha ta'limda bu ko'rsatkich 2,7 mln so'm atrofida bo'lib qolmoqda. Bu tafovutlar kadrlar sifati va motivatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Raqamlashtirish jarayonlarini keng joriy etish ham moliyalashtirish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ta'lim tizimida elektron jurnal, onlayn monitoring va boshqaruv tizimlari joriy etilgan bo'lsa-da, ularning to'liq integratsiyasi hali yakunlanmagan. Raqamli boshqaruv tizimlari orqali xarajatlar ustidan real vaqt rejimida nazorat o'rnatish, ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash va resurslarni tezkor qayta taqsimlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa, o'z navbatida, budget mablag'laridan foydalanish shaffofligini oshirib, korrupsion omillarni kamaytiradi. Ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish masalasi ham optimallashtirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, markazlashgan moliyalashtirish tizimi ko'pincha joylardagi real ehtiyojlarni to'liq inobatga olmaydi. Shu sababli maktablar va oliy ta'lim muassasalariga o'z mablag'larini mustaqil boshqarish, ichki ustuvorliklarni belgilash va qo'shimcha moliyaviy manbalarni jalb qilish imkonini berish zarur. Bunda davlat tomonidan belgilangan minimal standartlar saqlanib qolgan holda, muassasalarga moslashuvchanlik berilishi ularning samaradorligini oshiradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirish tizimi eng samarali modellardan biri hisoblanadi. Ya'ni mablag'lar faqat mavjudlik uchun emas, balki aniq natijalar – o'quvchilar bilim darajasi, bitiruvchilarning bandligi, ilmiy faoliyat natijalari kabi ko'rsatkichlar asosida ajratiladi. Bu yondashuv O'zbekistonda ham bosqichma-bosqich joriy etilishi zarur. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida grant mablag'larini taqsimlashda reyting, ilmiy nashrlar soni va innovatsion faoliyat ko'rsatkichlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, energiya tejamkorlik va resurslardan oqilona foydalanish ham

moliyaviy optimallashtirishning yashirin, ammo muhim manbalaridan biridir. Ko'plab ta'lim muassasalarida energiya sarfi yuqori bo'lib, zamonaviy energiya tejavchi texnologiyalar yetarli darajada joriy etilmagan. Binolarni modernizatsiya qilish, issiqlik izolyatsiyasini yaxshilash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish orqali uzoq muddatda sezilarli mablag'larni tejash mumkin. Kadrlar siyosatini takomillashtirish ham moliyalashtirish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar soni va ularning yuklamasi o'rtasidagi nomutanosiblik ayrim hududlarda ortiqcha shtat birliklari, boshqa hududlarda esa yetishmovchilikni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli pedagog kadrlarni hududlar kesimida qayta taqsimlash, ularning malakasini oshirish va mehnat samaradorligini rag'batlantirish orqali mavjud mablag'lar hisobidan yuqori natijalarga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim muassasalarini moliyalashtirishni optimallashtirish – bu qisqartirish emas, balki mavjud resurslardan maksimal darajada samarali foydalanishni ta'minlash jarayonidir. 2020–2025 yillar davomida to'plangan tajriba shuni ko'rsatadiki, tizimni yanada rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarur: raqamlashtirish, moliyaviy mustaqillik, natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish, hududiy muvozanat va energiya samaradorligini oshirish kabi chora-tadbirlar o'zaro uyg'un holda amalga oshirilishi lozim. Faqat shundagina ta'lim tizimiga yo'naltirilayotgan katta hajmdagi mablag'lar kutilgan ijtimoiy-iqtisodiy samarani berishi mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2025 yil I chorak va 1-yarim yillik Davlat budjeti ijrosi to'g'risida hisobot. – Toshkent, 2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Maktabgacha ta'lim tizimi rivojlanish ko'rsatkichlari (2020–2024 yy.). – Toshkent, 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Umumiy o'rta ta'lim ko'rsatkichlari (2021–2026 yy.). – Toshkent, 2025.
4. World Bank. Uzbekistan Public Expenditure Review: Education Sector. – Washington DC, 2022. – 150 p.

5. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020. – 160 b.
6. Lev Vygotsky. Myshlenie i rech. – Moskva: Pedagogika, 2022. – 352 s.
7. Theodore W. Schultz. Investment in Human Capital. – New York: The Free Press, 2021. – 272 p.